

کاتب شمارشگر

(نکته‌ای درباره کتابت شاهنامه در حاشیه ظفرنامه)

محمّدحسین اسلام‌پناه*
(کرمان)

شاهنامه‌ای که در حاشیه ظفرنامه کتابت شده است دارای خصوصیات کتابتی منحصر به فردی است که در اینجا به بیان آن می‌پردازد:

هر صفحه، در حاشیه، گنجایش کتابت ۲۹ بیت شعر را دارد که در صفحات پشت ورق از گوشه بالا سمت چپ شروع شده و پس از کتابت ۲۹ مصرع که به طور چلیپا تا وسط ادامه داشته به صورت قرینه تا گوشه پایین سمت چپ ادامه می‌یابد و در صفحات روی ورق به همین ترتیب منتها از گوشه بالا راست به پایین راست. تحریر حاشیه‌ای در جلد اول و دوم تا انتهای کتاب ادامه دارد. و قسمت آخر شاهنامه در متن کتاب از ص ۱۴۷۴ بعد از اتمام ظفرنامه و انجام آن به عنوان «بقیه الحاشیه من شاهنامه...» ادامه می‌یابد. متن به صورت ۴ ستونی گنجایش کتابت ۵۴ بیت شعر را دارد.

اما خصوصیت این کتابت اینکه صفحاتی که در متن آنها شاهنامه تحریر شده است، حاشیه‌ها دنباله ادامه متن آن صفحه نمی‌باشند. یعنی اینکه کاتب در صفحات متن بیاض، سواد حاشیه را تا آخر کتاب ادامه داده و بعد از آن، دنباله را از اول متن ص ۱۴۷۴ تا به آخر کتاب جلو رفته و به همان صفحه که حاشیه تمام شده رسیده است. دلیل آن اینکه آخرین بیت حاشیه در ص ۱۵۵۹ که دارای ۱۶ بیت در حاشیه است این است:

سواری بدانند کز ایران برنند
دلیری و گردی ز شیران برنند
و اولین بیت متن در ص ۱۴۷۴ این است:

بخزاد برزین بفرمودشاه
که جینی حریر آرد و مشک سیاه

این دو بیت در شاهنامه جیبی ۷ جلدی در جلد هفتم ص ۵۲ ابیات ۱۳ و ۱۴ بوده با جزئی اختلاف، یعنی «نیروی شیران» به جای «گردی ز شیران» و «جینی» که همان تحریر اخیر «جینی» می‌باشد. در شاهنامه مورخ ۶۷۵ لندن، گ ۳۷۰ پ، س ۱۴ این دو بیت به دنبال هم آمده‌اند. بیت دوم همان است که در شاهنامه مورد بحث آمده و در بیت اول «به نیروی شیران».

حال سؤال این است که کاتب چگونه توانسته است حاشیه و متن را تقریباً به هم برساند و به اصطلاح جفت و جور نماید. گو اینکه با همه حساب و کوششی که نموده بالاخره در پایان صفحه‌ای از متن سفید مانده است. راه حل احتمالاً این بوده است که بعد از تحریر حواشی تا خاتمه ظفرنامه (ص ۱۴۷۳)، ابیات و عناوین جانشین ابیات را تا آخر شاهنامه شمارش کرده (۷۰۶۷ بیت) و به ازاء هر صفحه $83 = 29 + 54$ بیت، تعداد صفحات را (۵۸ ص) محاسبه نموده. سپس حاشیه را تا میانه صفحه آخر ادامه داده (۱۳ بیت حاشیه را برای تحریر انجامه دوم رها کرده است) و بقیه شاهنامه را تا به آخر در متن از ص ۱۴۷۴ تا ص ۱۵۵۸ ادامه داده است. همان طور که گفته شد با تمام محاسبات انجام شده، متن صفحه آخر بیاض مانده که مجبور شده است در آن با خطی درشت، پنج بیت شعر در مدح شاه وقت، با مطلع زیر اضافه نماید:

بماناد جاوید این شاه نو
ز باغ مرادش جدا گشته خو
جدولی که در ادامه می‌آید تعداد ابیات قسمت‌های مختلف دو جلد را نشان می‌دهد:

* مهندس معدن و آب‌شناسی؛ صاحب دکان «صحافی کهنه کتاب» در کرمان.

ایبات جلد اول از ص ۲ تا ۷۸۹		ایبات جلد ۲ از ص ۷۸۹ تا ۱۴۷۴			ایبات جلد ۲ از ص ۱۴۷۴ تا ۱۵۵۹ و ۱۵۵۹؛ ۱۶ بیت جمع	
شماره ابیات و عناوین	۲۲۸۲۳	شماره ابیات و عناوین	۲۴۶۵	شماره ابیات و عناوین	۲۴۵۲	شماره ابیات و عناوین
تعداد ابیات	۲۵۷	تعداد ابیات	۱۹۵۶۶	تعداد ابیات	۲۴۵۲	تعداد ابیات
ایبات جانشین	۲۵۷	ایبات جانشین	۲۹۹	ایبات جانشین	۲۹	ایبات جانشین
جمع جلد دوم	۲۲۰۱۸	جمع جلد دوم	۲۴۶۵	جمع جلد دوم	۲۴۵۲	جمع جلد دوم
جمع کل دو جلد	۴۴۵۸۴	جمع کل دو جلد	۴۴۵۸۴	جمع کل دو جلد	۴۴۵۸۴	جمع کل دو جلد
حاشیه		حاشیه		حاشیه		حاشیه
متن	۴۴۰۸	متن	۴۴۰۸	متن	۴۴۰۸	متن
			۴۵۸۶		۴۴۰۸	
			۷۰۵۱		۶۸۶۰	

چنانچه دیده می شود این شاهنامه جمعاً ۴۸۹۹۲ بیت است که در جلد اول ۲۲۵۶۶ بیت، و در جلد دوم تا ص ۱۴۷۴، ۱۹۵۶۶ بیت و از آنجا تا آخر ۲۴۵۲ بیت و جمعاً ۲۲۰۱۸ بیت در حاشیه و ۴۴۰۸ بیت در متن از ص ۱۴۷۴ تا ص ۱۵۵۸ دارد.

کتابنامه

- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۶۳). شاهنامه. به تصحیح ژول موهل. تهران: شرکت سهامی کتاب های جیبی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۴). شاهنامه. چاپ نسخه برگردان از روی نسخه مورخ ۶۷۵. زیر نظر ایرج افشار و محمود امیدسالار. تهران: طلایه.
- مستوفی، حمدالله (۱۳۷۷/۱۹۹۹م). ظفرنامه، به انضمام شاهنامه ابوالقاسم فردوسی (چاپ عکسی از روی نسخه مورخ ۸۰۷ هجری در کتابخانه بریتانیا (Or. 2833)). زیر نظر نصرالله پورجوادی و نصرت الله رستگار. ۲ ج. تهران، وین: مرکز نشر دانشگاهی و انتشارات آکادمی علوم اتریش.

صفحه شروع کتابت شاهنامه در متن نسخه، کتابت ۸۰۷ق (کتابخانه بریتانیا Or. 2833).